

Povijesne okolnosti u Engleskoj i Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u vrijeme nastanka Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II.

Rad prikazuje povijesne okolnosti nastanka Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. s osvrtom na komparativnu analizu izvora. Uvažavajući stariju historiografiju te recentne objave tekstova s ovom temom i usporedbama obaju isprava stječe se uvid u njihov karakter unutar šireg društveno-političkog konteksta, na temelju čega se nastoji interpretirati njihova vrijednost kao relativno sličnih dokumenata te vrijednih povijesnih izvora za poznavanje odnosa kralja i velikaša u europskom razvijenom srednjem vijeku.

1. Uvod

Razdoblje razvijenog srednjeg vijeka karakterizira proces uspostave novog društvenog poretka – feudalizma. Feudalizam je donio obrasce ponašanja i odnose kakve europska društva do tada nisu poznavala. Sam pojam feudalizma obuhvaća feudalno društvo sa svim svojim sustavima – političkim, društvenim, ekonomskim, gospodarskim i drugim, koji podrazumijevaju hijerarhijske odnose između staleža. Seljaštvo ovisi o svojim gospodarima, a gospodari o kraljevima, uza sve ovo većina staleža ovisi i o crkvenoj organizaciji. Gospodari, koji su u biti velikaši nastoje očuvati svoja postojeća prava, dok se u isto vrijeme oblikuje srednje i niže plemstvo koje počinje tražiti veća prava u gotovo svim europskim državama. Starija historiografija, kako europska, tako i mađarska i hrvatska donosi preglede engleske srednjovjekovne i ugarsko-hrvatske povijesti kao i komparativne analize Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. Elemér Hantos izdao je opsežni pregled ove teme 1904. godine. (Hantos, 1904). Hrvatska historiografija ponajprije isprave izjednačava po pitanju ograničavanja moći kralja te davanja većih prava velikašima.

Cilj je ovog rada prikazati povijesne okolnosti u Engleskoj i Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u vrijeme nastanka isprava Velike povelje sloboda Ivana Bez Zemlje, engleskog kralja s početka 13. stoljeća i Zlatne bule Andrije II., ugarskoga kralja, također s početka 13. stoljeća

te ukazati na zajedničke uzroke i posljedice nastanka obaju isprava. Na temelju izvora i relevantne literature, prikazat će se događaji u Engleskoj i Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu koji su prethodili nastanku obaju isprava, kao i opisati odnose velikaša s kraljevima.

2. Pregled istraženosti teme

Pri pregledu istraženosti treba reći da je tema Engleske u srednjem vijeku, Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva te usporedbe Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. višestruko obrađivana u europskim i hrvatskim izdanjima. Prvenstveno se ovdje ističu pregledi srednjovjekovne povijesti poput *The New Cambridge Medieval History* te pojedinačni pregledi engleske i ugarsko-hrvatske povijesti u srednjem vijeku (Abulafia, 1999). Britanska historiografija dala je značajan doprinos pri istraživanjima razvijenog srednjeg vijeka djelima Cartera i Mearsa, *A History of Britain. Book 2: The Normans, Magna Carta and the Black Death*, kao i pri istraživanjima Velike povelje sloboda radovima poput Williama Sharpa McKechniea, Jamesa Holta i dr. U mađarskoj historiografiji ističu se pregledi mađarske povijesti autora Pétera Hanáka, Lászla Kontlera, Mátyása Ungera, Otta Szabolcsa, *Pála Engela* i dr. *Može se reći da je vrlo temeljitu studiju o usporedbi Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. objavio* Elemér Hantos 1904. godine. Starija hrvatska historiografija uvelike se bavila srednjovjekovnom poviješću Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Djelima Šišića, Klaića, Smičiklase i dr. položeni su temelji za daljnja istraživanja, a novija hrvatska historiografija predvođena Nadom Klaić, Borislavom Grginom, Tomislavom Raukarom i drugima izdala je nekoliko pregleda što europske, što ugarsko-hrvatske te hrvatske srednjovjekovne povijesti. Hrvatski historioografi u značajnoj mjeri pridaju pozornost i usporedbi Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. te se obrisi ove komparacije mogu pronaći ne samo u djelima usredotočenim na ovu temu, već i povijesnim pregledima.

Važno je naglasiti da u svijetlu pregleda engleske i ugarsko-hrvatske srednjovjekovne povijesti treba raditi učestale kritičke analize i komparacije dokumenata Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II.

3. Engleska početkom razvijenog srednjeg vijeka

Početak razvijenog srednjeg vijeka u Engleskoj može se smjestiti u razdoblje normanskih osvajanja. Smrću posljednjeg engleskog kralja Edvarda Ispovjednika 1066. godine, na englesko prijestolje, kraljevsko je vijeće postavilo Harolda Godwinsona (Owen-Crocker, 2005: 52; Carter, Mears, 2010: 26). Međutim, kao pretendenti na prijestolje javljaju se norveški kralj Harald Hardrada i Vilim Kopile, normanski vojvoda, kasnije poznatiji kao „Osvajač“. Harold Godwinson porazio je norveškog kralja u bitci kod Stamford Bridgea (*Beowulf*, 2007: 5-6). Iskoristivši iscrpljenost Godwinsonove vojske, Vilim se iskrcao na jugu Engleske odakle je svoju vojsku predvodio do Hastingsa (Kovačević, 2015: 34). Nakon Bitke kod Hastingsa¹ i pobjede Vilima nad Haroldom Godwinsonom započelo je razdoblje normanske vladavine na engleskom prijestolju (Maršalevski, 2006: 106). Vilim je okrunjen kao Vilim I. u Westminsterskoj opatiji 25. prosinca 1066. godine (Kovačević, 2015: 35).

U Engleskoj je krajem 11. stoljeća stanovništvo podijeljeno na ono „domicilno“, anglosaksonsko i normansko (Goldstein, Grgin, 2008: 279). Odras ovih podjela ogleđa se i u odnosu anglosaksonskog stanovništva i novih vladara normanskog porijekla. Represivan odnos Vilima I., u vidu oduzimanja zemljišnih posjeda, prema anglosaksonskom plemstvu i velikašima rezultirao je zamjenom anglosaksonske aristokratske elite onom normanskom. Daljnjim učvršćivanjem svoje vlasti, kralj je naredio i sastavljanje *Knjige Sudnjeg dana* (*Doomsday Book*), odnosno prve engleske zemljišne knjige, koja čini popis poreza i obveznika. Kako bi Vilim ostao siguran na prijestolju, donesena je *salisburyjska zakletva*, koja sprječava slabljenje kraljevske moći na način da svi vazali prvo moraju položiti zakletvu kralju, a tek potom feudalnom senioru. Zbog ovakvih odnosa prema vazalima, engleski se feudalizam² razlikuje s obzirom na onaj s

1 Bitka kod Hastingsa dogodila se 14. listopada 1066. godine, a trajala je devet sati. U početku su anglosaksonske trupe pod Haroldom Godwinsonom odolijevale normanskoj vojsci, no u posljednjim satima novoizabrani engleski kralj je poginuo. Postoje različite verzije njegove pogibije od kojih se jedna odnosi na to da ga je pogodila strijela u oko. Ostavši bez „glave“ svoje vojske, anglosaksonske trupe su se u sumrak istog dana predale Vilimu (Kovačević, 2015: 35).

2 Marc Bloch navodi da nije postojao savršeni oblik feudalizma od onog u Engleskoj, a obilježila ga je činjenica da je zapravo

kontinenta (Kovačević, 2005: 36). Sličan način vladavine i učvršćivanja kraljevske vlasti provodili su i Vilimovi nasljednici, što je kasnije rezultiralo Velikom poveljom sloboda. Vilima I. Osvajača naslijedio je Vilim II., nakon kojeg na prijestolje dolazi Henrik I.

3. 1. Od Henrika I. do Rikarda Lavljeg Srca

Vladavina Henrika I. često se spominje u vidu sukoba oko investiture. Kralj je, iako se odrekao investiture znakovima duhovne časti, zadržao pravo na zakletvu vjernosti crkvenih dužnosnika. Zakletva vjernosti klera omogućavala je kralju čvršću vlast i kontrolu i nad ovim aspektom (Goldstein, Grgin, 2008: 280). Kako bi osigurao prijestolje i zadobio povjerenje velikaša izdao je *Krunidbenu povelju Henrika I.*³ ili *Povelju sloboda*, kojom je ograničio kraljevske posjede te ponovno uspostavio dio zakona iz doba Edvarda Ispovjednika (Holt, 1995: 28). S druge strane, Henrikova vladavina obilježena je i birokratizacijom sustava od financijskih poslova do sudstva. Na taj je način, ponovno, kralj postao nadmoćan i neovisan o velikašima (Goldstein, Grgin, 2008: 280).

Nakon svojevrsnih borbi za prijestolje između kćeri Henrika I., Matilde i njezina supruga sa Stjepanom od Bloisa, koji je kratko vladao, na prijestolje dolazi Matildin sin, Henrik II. Plantagenet. Nastavivši tradiciju centralizacije kraljevske vlasti, koju je predvodio njegov djed, Henrik I. dodatno je učvrstio sudstvo pod svoju vlast, tako da je svaki sudbeni postupak morao biti vođen pred kraljevskim sucima. Uz to, prisiljavao je velikaše da mu

vladar bio senior svih seniora (Bloch, 2001: 412).

3 Krunidbena povelja Henrika I., odnosno u originalnom nazivu *The Charter Of Liberties Of King Henry I.*, jest dokument iz 1100. godine. Na početku, kralj se s pozdravima obraća biskupima Samsonu i Ursu de Abetotu, kao i svim velikašima kraljevstva. U četrnaest članaka, Henrik I. se formalno vezao za zakone, postavljajući time temelje za vladavinu zakona i parlamentom. Prva četiri članka odnose se na to da je kralj dužan štiti velikaške obitelji, kao i njihove žene i imovinu, nakon eventualne smrti. Članci pod rednim brojevima od 5. do 8. prikazuju uređenje dugova te svojevrsnu zabranu dužničkog ropstva. Deseti članak prikazuje vraćanje u vrijeme Edvarda Ispovjednika. Naime, Henrik I. je naložio da se oproste sva ubojstva počinjena prije njegovog krunjenja za kralja, a ona koja će biti počinjena, osude prema zakonima iz doba Edvarda Ispovjednika. Jedanaesti članak uvodi „naknadu“ u pogledu zemlje za umirovljene vojnike. Dvanaesti članak odnosi se na uspostavu mira u kraljevstvu, a trinaesti na povratak svih zakona iz doba Edvarda Ispovjednika. Četrnaesti članak uređuje postupak kod počinjena kaznenog djela krađe od kralja. Povelja je potpisana u prisustvu biskupa i velikaša u Londonu (*The Charter Of Liberties Of King Henry I.*, [https://archive.org/stream/pdfy-uS6dgjSBYfcMp3x_/The%20Charter%20Of%20Liberties%20Of%20King%20Henry%20I%20\(1100\)_djvu.txt](https://archive.org/stream/pdfy-uS6dgjSBYfcMp3x_/The%20Charter%20Of%20Liberties%20Of%20King%20Henry%20I%20(1100)_djvu.txt), 12. 6. 2019.).

predaju svoje posjede. Zbog reforme sudske uprave, ubrzo je došao u sukob s crkvenim vlastima i canteburyjskim nadbiskupom Thomasom Beckettom, koji je kulminirao Beckettovim ubojstvom.

Tim, kralj ipak nikada nije pokorio crkveno sudstvo poput velikaškog (Goldstein, Grgin, 2008: 281-284).

Relativno kratku vladavinu Rikarda Lavljeg Srca (1189.-1199.) obilježilo je uvođenje poreznog sustava i kraljeva odsutnost iz zemlje. Iako je često bio izvan zemlje, nije došlo do značajnih pobuna, a zbog svojih vojnih uspjeha bio je popularan i tijekom života (Goldstein, Grgin, 2008: 285).

4. Ivan Bez Zemlje

Kratkim pregledom odnosa kraljeva i velikaških obitelji nastojali su se prikazati uvjeti i predispozicije za nastanak Velike povelje sloboda. Ivan Bez Zemlje došao je na englesko prijestolje nakon smrti svojega brata Rikarda Lavljeg Srca 1199. godine. Za vrijeme svoje vladavine često je bio opisivani kao nesimpatična ličnost, koja nema povjerenja prema svome okruženju. U vrijeme njegove vladavine na francuskom prijestolju bio je Filip II. August, a papa je bio Inocent III.⁴; obojica su često prikazivani ambicioznima i uspješnima u svojim nastojanjima. Prvo razdoblje Ivanove vladavine obilježeno je sukobom s francuskim kraljem, koji je zauzeo sve francuske posjede engleske krune do 1204. godine, izuzev Gaskonje i dijela Poitoua. Time je ugled engleskog kralja bio značajno uzdrman, što je potaklo i stvaranje sve veće velikaške oporbe jer su među gubitnicima posjeda na kontinentu bili i engleski baruni. Ipak, gubitak Normandije i rat s Francuzima udaljili su francuski jezik od engleskog dvora i naroda⁵ (Goldstein, Grgin, 2008: 285).

Nakon sukoba s francuskim kraljem, Ivan Bez Zemlje ponovno se našao u nezavidnoj situaciji. Smrću canterburyjskog biskupa Huberta Waltera 1205. godine,

4 Papa Inocent III. (pravo ime Giovanni Lotario Segni), čiji je pontifikat trajao od 1198. do 1216. godine, bio je pravnik i teolog. Prema duhu reforme pape Grgura VII. zastupao je primat papinstva u duhovnim, ali i u svjetovnom području, što se ogleda u njegovim mnogobrojnim intervencijama u gotovo svim europskim zemljama, a čak je na njegovu inicijativu organiziran i četvrti križarski rat, koji je rezultirao osvajanjem Carigrada i uspostavom Latinskog Carstva. Nakon njegove smrti, papinska je moć u svjetovnom pogledu počela značajno slabjeti (1).

5 Nakon smrti Ivana Bez Zemlje, engleski jezik sve više ulazi u narod te postaje jezik pisane kulture (Goldstein, Grgin, 2008: 285). Kao svojevrsnu kontribuciju za možda nehotičnu ulogu u afirmaciji engleskoga jezika, William Shakespeare napisao je dramu u pet činova pod nazivom „King John“, u kojoj se prikazuje odnos s Francuzima, ali i Rimom (William Shakespeare, *King John*, San Diego, 2005.)

Ivan Bez Zemlje

pojavila su se dva pretendenta na ovu crkvenu poziciju (Maršalevski, 2006: 110). Jedan pretendent za biskupa bio je odabir kralja, a drugi klera. Čitav spor je iznesen papi Inocentu III., koji je odbio oba prijedloga te za biskupa postavio Engleza Stephena Langtona, pariškog profesora teologije. Ivan se kao i neki njegovi prethodnici našao u okrilju sukoba oko investiture. Međutim, za razliku od svojih prethodnika, ustrajao je u potpunoj vlastitoj kontroli izbora, što je rezultiralo time da je papa Inocent III. prokleo čitavo Englesko Kraljevstvo, a 1209. i ekskomunicirao Ivana iz Crkve. Papa je ovlastio francuskog kralja da kazni Ivana te u zamjenu za to ponudio englesku krunu. Zbog neprijateljstva s Filipom II. i Inocentom III., ali i ravnodušnošću vlastitih podanika, Ivan se 1213. godine pomirio s papom, priznao Langtona za primasa Engleske te postao papin vazal, predavši mu Englesku kao leno (Goldstein, Grgin, 2008: 286). Zbog svih ovih okolnosti u kojima se našao, Ivan Bez Zemlje značajno je više vremena provodio u svome kraljevstvu, u odnosu na svoje prethodnike (Hudson, 2018: 194).

Ipak, Ivan Bez Zemlje i dalje je bio usmjeren na povratak kopnenih posjeda pod englesku krunu. U cilju ispunjenja svog nauma, povezao se s njemačkim carem Otonom IV. i nekim buntovnim francuskim velikašima, koji su trebali napasti Filipa II. sa sjevera, dok ga je Ivan planirao napasti iz Akvitanije. U svome naumu, financijski je ovisio o, neraspoloženim za rat, engleskim velikašima. Njegov pohod⁶ rezultirao je porazom, koji ga je u potpunosti diskreditirao kao vladara. Sve su se velikaške obitelji i crkveni velikodostojnici udružile protiv njega, podnijele

6 Više o pohodu Ivana Bez Zemlje u: William Sharp McKechnie, *Magna Carta. A Comentary on the Great Charter of King John*, Glasgow, 1914., 27-36.

zahtjeve, a nakon što ih je odbio, uz pomoć građanstva zauzeli su i London. Zbog okolnosti u kojima se našao, Ivan Bez Zemlje bio je „stjeran u kut“ i morao je prihvatiti reforme koje su velikaši i prelati tražili (Goldstein, Grgin, 2008: 286-287).

5. Velika povelja sloboda

Reforme koje su tražili velikaši i prelati sadržane su prvo u dokumentu *Baronski članci (Articles of the Barons)* koji je potpisan pet dana prije *Velike povelje sloboda*, odnosno *Magna Carta Libertatum* (Maršalevski, 2006: 112). *Velika povelja* od 15. lipnja 1215. godine označava prekretnicu u određivanju položaja i uloge kraljevske vlasti jer je njome započet proces ograničavanja iste (Goldstein, Grgin, 287). Ivan Bez Zemlje, za razliku od svojih prethodnika, prvi puta morao se pomiriti s ograničenjem svoje kraljevske vlasti (Le Goff, 1998: 126). Iako sam dokument nije ustavni akt, koji bi označavao uvođenje parlamentarne monarhije, utrt je put kojim će se Engleska kretati prema tome. Glavni značaj ovog srednjovjekovnog dokumenta bio je ograničavanje barunskih, velikaških podavanja kruni, kao i zaštita njihovih političkih i gospodarskih interesa (Goldstein, Grgin, 2008: 287). O samom sadržaju Velike povelje bit će više riječi u poglavlju o čimbenicima komparacije sa *Zlatnom bulom Andrije II.*

Važno je naglasiti kako središnja ideja Povelje nije bila potkopavanje središnje vlasti, već onemogućavanje pojedinih, prema velikašima, nepravednih postupaka. Ono što se željelo ovim dokumentom, postignuto je u manjoj mjeri, ograničavanjem kraljeve financijske moći, ali je uspostavilo odnos, odnosno kompromis vladara i velikaša u čijem je središtu dobrobit kraljevstva (Goldstein, Grgin, 2008: 287-288).

5. 1. Posljedice Velike povelje sloboda

Maršalevski navodi da je pravna snaga Velike povelje sloboda trajala svega oko dva mjeseca jer je to bio samo kratkoročni kompromis kralja i velikaša. Kralj se trebao sastati s velikašima oko konačnog dogovora 20. kolovoza, no nije se pojavio, što može ukazivati na to da je potpisivanje *Velike povelje* bilo samo isprazno kraljevo obećanje, kao i povod novim sukobima (Maršalevski, 2006: 113).

Ivan Bez Zemlje nastojao je izbjeći odluke povelje tako što je papa Inocent III. na kraljev nagovor poništio Povelju. Reakcija velikaša na ovaj čin ogleda se u tome što su pozvali u pomoć francuskog kralja Filipa II. Augusta. Francuski je kralj poslao vojsku pod vodstvom svoga sina Luja u Englesku, a usred rata engleski je kralj preminuo 1216. godine. Na englesko prijestolje tada je došao njegov devetogodišnji sin Henrik III., a barun William Marshal,

kao regent mladoga kralja, ponovno je izdao Veliku povelju sloboda, no bez članaka koji ograničavaju kraljevu vlast. Nakon ovog događaja, engleski kraljevi više nikada neće moći poništiti odredbe Velike povelje sloboda (Goldstein, Grgin, 2008: 288).

6. Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo u 12. i početkom 13. stoljeća

Prvi ogledi u svojevrsnim odnosima u Ugarskoj između kraljeva i velikaša vidljivi su tijekom vladavine Ladislava I. (1077.-1095.) i Kolomana (1095.-1116.). U cilju jačanja feudalne vlasti, oba kralja donijela su različite zakone, ali i vodili osvajačke ratove. Nakon učvršćivanja svoje vlasti, kraljevi su uz pomoć krupnih feudalaca (budućih velikaša), željnih novih posjeda, počeli s osvajanjima (Unger, Sabolč, 1976: 19).

Krunidbom ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja, hrvatsko se kraljevstvo našlo u okviru nove državnopravne zajednice pod dinastijom Arpadovića (Raukar, 1997: 58-59). Tijekom 12. stoljeća Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo nastojalo se afirmirati na vanjsko-političkoj europskoj srednjovjekovnoj sceni različitim dogovorima i sukobima ondašnjih velikih sila poput Venecije i Bizanta, ali i uspostaviti odnose s papama (Raukar, 1997: 65-66). Ipak, u ovome radu neće biti riječi o vanjskoj politici Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, već odnosima kraljeva i plemstva, koji su uvjetovali, između ostalog, i nastanak Zlatne bule Andrije II. Međutim, vanjski odnosi i ratovi s Bizantom, kao i križarski ratovi utjecali su na odnose kraljeva i plemićkih obitelji. Važno je napomenuti da je plemstvo društveni fenomen koji je nastajao tijekom dugog povijesnog razvitka te se njegov društveni okvir konstantno mijenjao. Izuzev, kronološke promjene, plemstvo se razlikuje i geografski (Karbić, 2006: 16-17).

Arpadovići su u Ugarskoj i Slavoniji stvorili osnovu političke vlasti, posebice kada se ona nalazila u kraljevskom posjedu kao privatno dobro. S vremenom i uvođenjem sustava županija, kraljevski posjedi unutar županijskog sustava, ubrzo su pripali velikašima. Također, iako je kralj uživao u Slavoniji i svoja ostala prava (*iura regalia*), postupno ta prava prelaze u ruke velikaških obitelji ili crkvenih prelata (Klaić, 1990: 248-250).

Usporedo s procesom stvaranja županija, vežu se i ratovi ugarskih kraljeva poput Stjepana II., Bele II. Slijepog, Gejze II., Stjepana III. te protukraljeva Ladislava II. i Stjepana IV.⁷ Česti ratni sukobi omogućili su afirmaciju

7 Ladislav II. i Stjepan IV. nastojali su uzurpirati prijestolje Stjepanu III., sinu nedavno preminulog Gejze II. (2) Čitava situacija oko borbi za prijestolje odigrala se 1162. i 1163. godine,

velikaške elite. Budući da kraljevi u svojim pohodima koriste vojske velikaša, nastojali su ih pridobiti i, vjerojatno, potkupiti davanjem posjeda i poklona. Također, navedeni protukraljevi i borbe oko prijestolja, potakli su želju svjetovnih velikaša za crkvenim posjedima (Unger, Sabolč, 1976: 20-21).

S razvijenim srednjim vijekom dolazi i do promjena u gospodarstvu. Jedna od najvećih bila je kada u vlastelinstvu dolazi do raspadanja pridvornog gospodarstva ranog srednjeg vijeka. Uz stvaranje tzv. novog vlastelinstva, javlja se i pojam kolonizacije. Dakle, struktura novog vlastelinstva uvjetovana je dolaskom novog naseljenika ili kolonista (*colonus*), komutacijom i organizacijom novih lokalnih središta stalne trgovine, odnosno varoši. Vlastelinstvo pretpostavlja obostranu obvezu, poslušnost kmetova i zaštitu vlastelina (Klaić, 1990: 255-256). Gospodarske promjene koje se događaju tijekom 12. stoljeća u Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu potaknule su promjene i u društvenom životu. Tako u kraljevstvo prodire ideal viteštva, koji se ogleda i u vremenu Andrije II (Klaić, 1990: 265).

Sve navedene promjene u političkom, gospodarskom i društvenom životu utjecale su na odnose kraljeva, velikaša i crkvenih prelata. Rezultati promjena počinju se sve više ogledati u vrijeme dolaska na vlast i vladavine Andrije II.

7. Andrija II.

Andrija II. dolazi na ugarsko-hrvatsko prijestolje 1205. godine, nakon borbi za prijestolje. Belu III., Andrijinog oca, naslijedio je najstariji sin Emerik, koji je vladao od 1196. godine do 1204. U doba Emerikove vladavine, Andrija je tri puta pokušao uzurpirati njegovo prijestolje (Kontler, 2007: 81-82). Prvi sukob dogodio se 1197. godine kada je Andrija pod svoju vlast uspio staviti Kraljevstvo Dalmacije i Hrvatske te Bosnu (Smičiklas, 1882: 327-328). Time je Andrija postao hrvatski herceg, a sljedeće je godine već samostalno vladao kraljevstvom na teritoriju od Drave do Neretve. U konačnom sukobu, koji se dogodio u godini Emerikove smrti, Andrija je bio poražen i zatvoren u Knegincu kod Varaždina. Pred smrt, Emerik je naložio splitskom nadbiskupu Bernardu okruniti njegovog sina Ladislava za kralja Hrvatske i Dalmacije, dok ga je za ugarskog kralja okrunio kaločki nadbiskup (Šišić, 2004: 189-190.). Maloljetni i boležljivi Ladislav III. vladao je nekoliko mjeseci, nakon čega na prijestolje dolazi njegov stric Andrija II. (Šišić, 2004: 192).

nakon čega je Ladislav II. preminuo, a Stjepan III. se sklonio kod bizantskog cara Manuela I. Komnena u Carigradu, gdje se oženio s bizantskom princezom Marijom Komnen. (3) Više o borbama za ugarsko prijestolje u drugoj polovici 12. stoljeća piše Laszlo Kontler u *Povijest Mađarske*, 80-81.

Vrijeme vladavine Andrije II. donosi društveno-politička previranja potaknuta borbama za prijestolje, ali i početak raspada odnosa i društvene kategorije u višim slojevima društva. László Kontler navodi kako se od vremena Bele III. kraljevski utjecaj počinje nametati kao glavna odlika ugarskog političkog sustava. S druge strane, državna elita bila je ograničena samo na svjetovne velikodostojnike i crkvene prelate (ostrogonski nadbiskup, kaločki nadbiskup, vojvoda Transilvanije, župani i sl.). Zbog svoga utjecaja na kraljevsku politiku, ovi su se velikodostojnici sve češće nazivali, prema zapadnim uzorima, barunima. Ipak, po svojim titulama, koje nisu bile nasljedne, a poneke i doživotne, *de iure* nisu pripadali barunima ili velikašima. Za vrijeme obnašanja dužnosti, ovi ugarsko-hrvatski velikodostojnici uživali su različite privilegije, poput prihoda s vlastitih posjeda ili pravo vođenja vojske pod svojom zastavom. Zbog svega navedenom, Andrija II. uvodi zapadne novitete u svoje kraljevstvo. On dijeli kraljevske posjede svojim pristašama „na vječnost“ te pravo da ih uživaju i njihovi potomci (Kontler, 2007: 82).

Motivi ovakve reformne politike Andrije II. nisu dovoljno jasni. Međutim, kralj je zasigurno htio osigurati sebi prijestolje stvaranjem kruga odanih i utjecajnih podanika. S druge strane, ovakav zapadnjački način odnosa kralja i velikaša pretpostavlja „izgradnju samosvjesne, nasljedne svjetovne aristokracije magnata“, što čini ugarsko-hrvatski mentalitet modernijim i „zapadnjačkim“ (Kontler, 2007: 82-83).

7. 1. Križarski pohod⁸

Andrija II. predstavlja prvog viteza vladara, za ženu je uzeo sestru „latinskih“ careva, a s njom i ideju uspinjanja na carigradsko prijestolje. On je tipičan predstavnik novog, viteškog društva; uvijek je na konju, ratuje radi ratovanja samog i sl. Sve navedeno uvjetuje i križarski pohod (Klaić, 1990: 265-266). Bela III. zavjetovao se da će povesti križarski pohod, a svoj je naum na samrti prenio na sina Andriju. Kako bi ispunio očev zavjet, a budući da nije bio dobro financijski potkovan (novac koji mu je Bela III. ostavio za križarski pohod potrošio je u borbama za prijestolje s bratom Emerikom), odrekao se kraljevskog prava na Zadar u korist Mletačke Republike 1216. godine. U Hrvatskoj je za namjesnika postavio templarskog meštra Poncija de Cruce, a u Ugarskoj ostrogonskog nadbiskupa Ivana (Šišić, 2004: 192).

8 Križarski pohodi predstavljaju niz kršćanskih vojni i nastojanja za oslobođanjem Svete zemlje od muslimana. Trajali su od kraja 11. do u drugu polovicu 13. stoljeća. Od prvih kršćanskih križarskih pohoda, inicijatori su bili pape, u slučaju Andrije II., papa Inocent III., a nerijetko i kršćanski latinski vladari, željni novih posjeda, slave, ali i već navedenog cilja. (4)

Cjelokupni pregled križarskog pohoda opisuje Toma Arhiđakon u djelu *Historia Salonitana*. Navodi se da je Andrija okupio brodove iz Zadra, Ancone, Venecije i ostalih gradova jadranske obale te se sa svima našao u Splitu. Opisuje se da je Split bio prepun hodočasnika, križara te da u gradu gotovo nigdje nije bilo mjesta, a kralja je u gradu dočekala gomila ljudi, koja mu je klicala i sl.⁹ Gradske su se vlasti pobrinule i da kralj ima dostojan prijam, a kralj je pokazao i blagonaklonost prema Splitu pokušavajući ga „pomiriti“ s utvrdom Klis. Navodi se da je Split poslao dvije galijske galije kako bi pratile kralja do Drača, ali i da se dio križara morao vratiti kući zbog premalo brodova. Toma Arhiđakon opisuje da je kralj u Siriji, na početku svog pohoda imao velike uspjehe, no zbog pokušaja trovanja kralja, morao se vratiti preko kopna, odnosno Antiohije, Grčke i Bugarske. U Bugarskoj ga je kralj Oksan¹⁰ zadržao sve dok nije osigurao da će se vjenčati za njegovu kćer, nakon čega se Andrija II. vratio u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo (Toma Arhiđakon, 2003: 92-96).

Andrija II. Arpadović

László Veszprémy navodi da se važnost ovog križarskog rata u različitim historiografijama različito promatra. Iako je uvrijeđeno da su stanovnici Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva bili možda i posramljeni nakon pohoda, određeni povjesničari poput Joshue Prawera

smatraju da je kralj postao nacionalni heroj nakon pohoda. Ugarski kroničari u svojim djelima prikazuju kralja kao modernog europskog vladara te donose liste relikvija koje je uzeo u svome pohodu. Isto tako, navodi se i da kralj nije nagradio sudionike, kako je inače bio njegov običaj. Ipak, za zaključiti je da je križarski pohod Andrije II. pridonio afirmaciji Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva unutar svijeta latinskog kršćanstva (Veszprémy, 2002: 103-106).

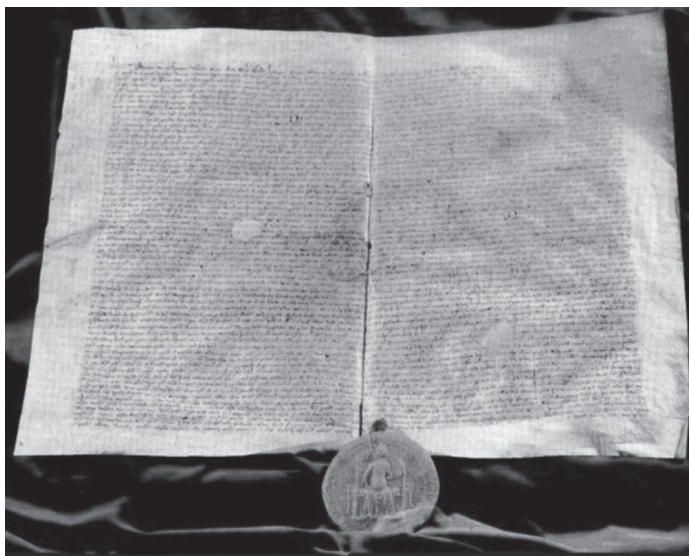
8. Zlatna bula Andrije II.

Nakon povratka s križarskog pohoda, a posebice od 1220. godine, Andrija II. sve je češće morao, pod pritiskom velikaša, odstupati od svoje politike te obećavati reviziju ranijih davanja. Također, sve se više i češće stvaraju opozicijski krugovi, od kojih je najvažniji bio pokret kraljevskih *servientes*. Iako su se nazivali „slugama“, njihovo djelovanje nikako se ne može nazivati služničkim. Naime, oni su bili najslobodniji čimbenici u ugarsko-hrvatskom društvu, veliki ili mali zemljoposjednici, koji su imali više ili manje vlastitih podanika. (Kontler, 2007: 83). Zbog prilika u društvu i stalnog izrabljivanja od strane velikih zemljoposjednika (Hanak, 1995: 21), počeli su se osjećati zapostavljenima i ugroženima te velika većina njih počinje propagirati načelo *de genere*, koje podrazumijeva njihovo podrijetlo obitelji od starih plemenskih vođa ili praroditelja. Htijući naglasiti važnost svoga podrijetla, implicirali su da imaju pravo sudjelovanja pri donošenju kraljevskih odluka, jednako kao i velikaši (Kontler, 2007: 83).

Zbog svih opozicijskih pokreta, a ponajprije kraljevskih *servientes*, Andrija II. donio je (ili je bio prisiljen donijeti) tzv. *Zlatnu bulu Andrije II.* (Kontler, 2007: 83). *Zlatna bula Andrije II.* iz 1222. godine predstavlja kraljevsku ispravu, kojom su razgraničena prava kralja i plemstva na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, međutim na području današnje Hrvatske su njezine odredbe vrijedile samo za hrvatske zemlje sjeverno od Gvozda, odnosno za Kraljevinu Slavoniju i međuriječje Drave i Save (5). Ona je mogla poslužiti kao dokument kojim bi se učvrstila kraljevska vlast, prividno dajući velikašima povlastice i veća prava, ali i kao zajamčivanje prava i sloboda nižem plemstvu. U početku je ona bila samo privilegij, a kasnije će postati značajnim kraljevskim zakonom te će se kraljevi na nju prisezati prilikom krunidbe (Šišić, 2004: 194).

9 Ovakvim narativom, Toma Arhiđakon zasigurno želi prikazati značaj i veličinu Andrijine inicijative za i križarskog pohoda.

10 Bugarski kralj Ivan Asen II. (Klaić, 1972: 115).

Zlatna bula Andrije II.

9. Komparativna analiza Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II.

Starija hrvatska historiografija značajno često je uspoređivala *Zlatnu bulu Andrije II. s Velikom poveljom*. Ističe se kroz rad da je osnovna sličnost između dokumenata pokušaj ograničavanja kraljevske vlasti te definiranje prava velikaških slojeva društva (Goldstein, Grgin, 2008: 325). Maršalevski u svom radu o *Velikoj povelji* donosi poglavlje u kojem uspoređuje dokument sa *Zlatnom bulom Andrije II.*, u kojem opisuje koji su članci među dokumentima istovjetni ili slični (Maršalevski, 2006: 119-120.).

Pri prvoj analizi oba dokumenta primjećuje se da je *Velika povelja* znatno veća opsegom sa svojih 63 članka. Ona započinje protokolom, na početku kojeg je intitulacija kralja „Johannes Dei gracia rex Anglie, Dominus Hibernie, dux Normannie, Aquitannie et comes Andegavie“, potom slijedi invocacija i svojevrsno pokriće da kralj djeluje pod Božjom zaštitom te na kraju inskripcija u kojoj se navode prisutne osobe, odnosno oni kojima je namijenjeno (*Magna Carta*). S druge strane, *Zlatna bula Andrije II.* sadrži 31 članak. Jednako kao i *Velika povelja*, u protokolu sadrži invocaciju „U ime svetoga Trojstva i nerazdjeljivoga jedinstva.“ i intitulaciju „Andrija, po milosti božjoj kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Haliča i Vladimirijske u sve vijek.“ Ipak, inskripciju nemamo kao kod *Velike povelje*, već se donosi opis i promulgacija te svakako formula naracije ili ekspozicije, odnosno zbog čega se donosi isprava (jer su prekršena prava plemića ustanovljenog od svetog kralja Stjepana) te da je namijenjena plemićima (*tzv. Zlatna bula Andrije II. iz 1222. g.*).

Ova komparacija prvenstveno je ilustrativnog karaktera te će zbog opsega rada u fokusu isključivo biti određene dispozicije koje uređuju slična područja. Kriteriji komparacije su: plemićka prava, nasljednopravne odredbe, odredbe o Židovima te odredbe o sudovima i sudskom postupku. Kriterijima, odnosno elementima komparacije nastoji se dati pregled osnovnih sličnosti, odnosno razlika među dokumentima.

9.1. Plemićka prava

Članak 1. *Velike povelje* donosi slobodu engleske crkve i potvrdu pape Inocenta III., kao i potvrdu građanskih i političkih prava svim slobodnim ljudima kraljevstva (*MC*, 1.). Ovakvu inačicu članka *Zlatna bula* ne poznaje, ponajprije zbog toga jer u svim svojim člancima potvrđuje prava slobodnih ljudi, a s druge strane ugarski su kraljevi bili u relativno boljim odnosima s papama (u ovom slučaju Inocentom III.), stoga se ne ističe posebno pravo Crkve, izuzev u članku 3., gdje se spominje da Crkva neće plaćati posebne poreze (*Zlatna bula*, 3.).

U člancima od 2. do 4. *Velike povelje* govori se o dugovima i postupku, koji je potrebno učiniti kada je netko dužnik. U ovim se člancima reguliraju barunski dugovi, određuje se da nasljednik imanja ne nasljeđuje dugove onoga čije je imanje naslijedio te da će se maloljetnom nasljedniku zemlje uzeti samo razuman ishod s obzirom na dugove onoga koga je naslijedio, bez uništenja imovine (u slučaju uništenja imovine, snosit će pravne posljedice). (*MC*, 2.-4.) Ovakvi članci o dugovima ne mogu se striktno kao takvi pronaći u *Zlatnoj buli*, međutim možemo smatrati da je rješavanje ovakvih postupaka bila nadležnost palatina ili dvorskog suca, koji se spominju u člancima (*Zlatna bula*).

9.2. Nasljednopravne odredbe

Nasljednopravne odredbe obuhvaćene su u nekoliko kategorija u oba dokumenta. *Velika povelja* ih spominje u člancima od 2. do 4., ali i u 5. članku gdje se spominje da nasljednik ima prava na prihode od naslijeđene zemlje. (*MC*, 5.) Članak 4. *Zlatne bule* određuje da ako *serviens* premine bez sina, četvrtina imanja pripada njegovoj kćeri. Ipak, ako prije smrti nije regulirao svoje nasljedstvo, njegova imovina pripada najbližim rođacima, a ako pak nema ni rođake, njegovo imanje postat će kraljevski posjed (*ZB*, 4.). Sličan je članku 4. *Zlatne bule* i članak 27. *Velike povelje*, koji kaže da ako bilo koji slobodan čovjek umre „bez ostavljanja na volju“, njegova sitna pokretna imovina bit će dodijeljena njegovoj najbližoj braći i prijateljima pod nadzorom Crkve (*MC*, 27.)

Posebnu kategoriju nasljednopravnih odredbi predstavljaju one o udovicama. *Velika povelja* u člancima

od 6. do 8. uređuje i odnose u braku, kao i odnose u slučaju da supruga postane udovica. Tako 6. članak donosi da supružnici moraju biti u braku bez podcjenjivanja i omalovažavanja, a kako bi se to spriječilo potrebno je da brak dogovaraju najbliži rođaci supružnika. Članak 7. prikazuje da udovica ima pravo zadržati bračnu imovinu, nakon smrti supruga, ali samo ako ostane u kući četrdeset dana nakon suprugove smrti („...et maneat in domo mariti sui per quadraginta dies post mortem ipsius, infra quos assignetur ei dos sua.“). U 8. članku donosi se odredba da se udovica ne smije tjerati na udaju te da smije ostati udovica onoliko vremena koliko ona želi (MC, 6.-8.). *Zlatna bula* donosi članak 12., u kojem piše da se udovicama preminulih ne smije oduzeti miraz (ZB, 12.).

9.3. Odredbe o Židovima

Židovi u srednjem vijeku predstavljaju posebnu etničku skupinu, koja se često negativno percipirala u gotovo svim europskim društvima. Ovakva negativna percepcija Židova proizlazila je iz njihovih zanimanja koja su se temeljila na novcu, ali i iz činjenice da su sudjelovali u Kristovoj kalvariji. Iz navedenog proizlazi da je vjerski kriterij nesnošljivosti prema Židovima bio primaran u odnosu na etnički (6). Stoga ne treba čuditi da se u oba dokumenta Židovi spominju u zasebnim člancima. *Velika povelja* donosi članke 10. i 11. u kojima se spominje da ako je netko posudio novac od Židova i preminuo prije otplate, nasljednik ne plaća kamatu, a u slučaju da je dug pao na račun države, ona plaća samo podignutu glavnica. Također, spominje se i da ako udovica naslijedi suprugov

dug kod Židova, njoj ostaje miraz (MC, 10.-11.). *Zlatna bula* spominje Židove u kontekstu predstojnika kovnica, nadzornika prodaje soli i nadzornika poreza te kaže da „ne mogu to postati Ismaelićani ili Židovi“. (ZB, 24.)

9.4. Odredbe o sudovima i sudskom postupku

Kategorija odredbi o sudovima i sudskim odredbama predstavlja najopsežniju, a može se nazvati i najvažnijom od kategorija članaka. Svakako je važno istaknuti članke 14. i 61. *Velike povelje* koji spominje tijelo Vijeće baruna (*Common council*), a koje je ustanovljeno radi osiguravanja primjene sloboda (grofovi su trebali odabrati dvadeset i pet baruna koji će biti u Vijeću). (MC, 14. i 61.). Ovi članci mogu se usporediti s člankom 1. *Zlatne bule*, koji određuje da će se na blagdan sv. Stjepana (kralja) u Stolnom Biogradu održati sud, na kojem će predsjedavati palatin (ZB, 1.).

Članak 39. *Velike povelje* govori da slobodan čovjek neće završiti kažnjen bez pravne osude i po zakonu zemlje. (MC, 39.). Također, članak 2. *Zlatne bule* donosi gotovo identičnu odredbu u kojoj piše da se plemići niti njihovi potomci ne smiju zatvarati ili kažnjavati bez sudskog postupka (ZB, 2.).

Među ostalim člancima *Velike povelje*, koji govore o sudovima i sudskim postupcima (članci: od 16. do 22., 32., 38., 52. i 54. do 56.) nemaju previše utemeljenih dodirnih točaka s ostalim člancima *Zlatne bule*, koji također govore o sudovima i sudskim postupcima (članci: 6., 13., 14. i 28.). (MC, 16.-22., 32., 38., 52., 54.-56.; ZB, 6., 13., 14., 28.)

9.5. Tablica sličnosti i razlika

Tablica sličnosti i razlika *Velike povelje* i *Zlatne bule* Andrije II.

Kriterij	<i>Velika povelja</i> sloboda	<i>Zlatna bula</i> Andrije II.
Vrijeme nastanka	Prva četvrtina 13. stoljeća (1215.)	Prva četvrtina 13. stoljeća (1222.)
Plemići	Dodjela plemićkih prava	Dodjela plemićkih prava
Uspostava „plemičkog vijeća“	Vijeće baruna (<i>Common council</i>)	Plemićki sud koji se sastaje jednom godišnje u Stolnom Biogradu
Nasljednopravne odredbe o udovicama	Daju veću slobodu i štite prava udovica	Štite imovinu (miraz) udovica
Sudske odredbe	Usustavljivanje sudskog i pravnog postupka, koji štiti slobodne ljude, ali i plemiće	Značajan pokušaj usustavljanja pravne zaštite i odgovornosti plemića
O Crkvi	Zadržava prava	Ne plaća desetinu i slobodni su
Porezni sustav	Svi porezi idu po „drevnim“ pravima	Uređuje se sustav ubiranja desetine i kunovine
Slobodni gradovi	Posebno se spominje grad London, kao i ostali gradovi, koji zadržavaju svoja „drevna“ prava	Zadržavaju prava i službenici koja im je dao sv. Stjepan I.
Izvornik	Sačuvana četiri izvornika	Sačuvan prijepis iz 14. stoljeća

10. Zaključak

Pregled povijesnih okolnosti u Engleskoj i Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u vrijeme nastanka Velike povelje sloboda i Zlatne bule Andrije II. nastojao je prikazati sličnosti i razlike među ovim dvjema srednjovjekovnim državama na početku razvijenog srednjeg vijeka. I Engleska i Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo početkom 13. stoljeća nalaze se u periodu prelaska na sustavniji oblik feudalizma, koji označava jasnu diferencijaciju među slojevima. Iz prikaza događaja u 12. stoljeću u oba kraljevstva primjećuje se značajno različit odnos kraljeva i povlaštene elite, odnosno velikaša, u odnosu na ranija razdoblja. Kralj, iako je još uvijek „*Dei gratia*“, ne predstavlja apsolutnog vladara koji zna sve i može sve, već se velikaši sve više počinju boriti za svoja prava, što rezultira donošenjem isprava. Ne može se tvrditi da je Velika povelja sloboda početak ustavnosti u Engleskoj, budući da je ona u suštini dokument, koji je naposljetku više dobroga donio kralju, a ne velikašima. Slično kao i Velika povelja sloboda, Zlatna bula Andrije II. ograničila je kraljevu moć, ali u istu ruku ju je i osnažila, dajući mu veću kontrolu nad velikašima i općenito kraljevstvom. Nadalje, usporedbom dokumenata može se zaključiti da oba pripadaju tipičnim srednjovjekovnim kraljevskim ispravama, koje imaju standardne oblike. U obje isprave, protokol je gotovo identičan, naravno, ako izuzmemo sadržaj isprave. Tekst, odnosno središnji dio isprave, nije moguće promatrati i komparirati jednostavno kao protokol. Naime, isprave nisu jednakog oblika, niti su nastale u istom kraljevstvu, stoga je bilo potrebno diferencirati članke prema nekoliko kriterija. Razlikovanjem kriterija, prikazuje se sve veća sličnost među ispravama. I Velika povelja sloboda i Zlatna bula Andrije II. značajno su slične u nasljednopravnim i sudskim odredbama, kao i u dodjeljivanju plemićkih i crkvenih prava. Za zaključiti je da su i Velika povelja sloboda i Zlatna bula Andrije II. donesene kao odraz vremena odnosno zbivanja na širem području europskog srednjovjekovlja. Neosporno je da oba dokumenta imaju jednaku težnju – ograničavanje kraljeve moći te dodjeljivanje većih prava velikaškom sloju društva. Također, oba dokumenta predviđaju stvaranje velikaškog suda, stola, udruženja ili kako neki historiografi tumače, budućeg parlamenta. Na kraju, važno je napomenuti i da iako su isprave vrlo slične i nastale u sličnom društveno-političkom uređenju, one nisu u potpunosti istovjetne i zbog daljnjih povijesnih događanja, ne bi se smjele u doslovnom smislu poistovjećivati.

Summary

The Historical Circumstances in England and the Kingdom of Hungary and Croatia in the time of the Great Charter of Liberties and the Golden Bull of 1222

The paper describes the historical circumstances that influenced the writing of the Great Charter of Liberties and the Golden Bull of 1222, with a comparative analysis of historical sources. Taking into account historiography and the recently published texts dealing with this topic and comparing both documents, it is possible to gain insight into their character with regard to the wider socio-political context. Based on this, the paper attempts to interpret their value as relatively similar documents and historical sources valuable for learning about the relationship between the king and the nobility in the European High Medieval Period.

Izvori

1. Arhiđakon, Toma, 2003. *Historia Salonitana*. Split, Književni krug.
2. *Charter Of Liberties Of King Henry I.*: [https://archive.org/stream/pdfy-uS6dgJSBYfcMp3x_/The%20Charter%20Of%20Liberties%20Of%20King%20Henry%20I%20\(1100\)_djvu.txt](https://archive.org/stream/pdfy-uS6dgJSBYfcMp3x_/The%20Charter%20Of%20Liberties%20Of%20King%20Henry%20I%20(1100)_djvu.txt) (12. lipnja 2019.)
3. *MC – Magna Carta*: <https://www.thelatinlibrary.com/magnacarta.html> (12. lipnja 2019.)
4. Smičiklas, Tadija, 1882. *Poviest Hrvatska – dio prvi*. Zagreb, Matica hrvatska.
5. *ZB – Zlatna bula Andrije II.*, u: Klaić, Nada, 1972. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, Školska knjiga.

Literatura

1. Abulafia, David, 1999. *The New Cambridge Medieval History*. Vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press.
2. *Beowulf*, 2007. St. Petersburg, Florida, Red and Black Publishers.
3. Bloch, Marc, 2001. *Feudalno društvo*. Zagreb, Golden Marketing.
4. Carter, Edgar Hubbard, Mears, Richard, 2010. *A History of Britain. Book 2: The Normans, Magna Carta and the Black Death, 1066 – 1484*. London, Stacey International.
5. Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav, 2008. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb, Novi liber.
6. Hanák, Péter, 1995. *Povijest Mađarske*. Zagreb, Barbat.
7. Hantos, Elemér, 1904. *The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution: a Comparative View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages*. London, K. Paul & Co.

8. Holt, J. C., 1995. *Magna Carta*, 2. izd. London, Cambridge University Press.
9. Hudson, John, 2018. *The Formation of English Common Law*. London, Routledge.
10. Karbić, Damir, 2006. *Plemstvo – definicija, vrste, uloga*, Povijesni prilozi vol. 31., br. 31., str. 11-21.
11. Klaić, Nada, 1990. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb, Globus.
12. Kontler, László, 2007. *Povijest Mađarske*. Zagreb: Srednja Europa.
13. Kovačević, Andrea, 2015. *Bitka kod Hastingsa i pad anglosaksonske Engleske*, *Essehist*, god. 7, str. 33-37.
14. Le Goff, Jacques, 1988. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Zagreb, Golden Marketing.
15. Maršavelski, Aleksandar, 2006. *Magna Charta i počeci engleske ustavnosti*, *Pravnik* vol. 40, br. 83, str. 105-122.
16. McKechnie, William Sharp, 1914. *Magna Carta. A Comentary on The Great Charter of King John*. Glasgow, James MacLehose and Sons.
17. Owen-Crocker, Gale R., 2005. *King Harold and Bayeux Tapestry*. Woodbridge, The Boydell Press.
18. Raukar, Tomislav, 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*. Zagreb, Školska knjiga.
19. Shakespeare, William, 2005. *King John*. San Diego, ICON Group International.
20. Unger, Mátyás; Szabolcs, Ottó, 1976. *Istorija Mađara*. Budimpešta: Gondolat. Prema prijevodu: <https://docplayer.me/35635187-Macas-unger-oto-sabolc-istorija-madarske.html>.
21. Veszprémy, Laszlo, 2002. *The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217-1218*, *Iacobvs Revist A De Estudios Jacobeos Y Medievales*, vol. 13-14., str. 87-110.

Elektronički izvori

1. *Inocent III.*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27500> (12. 6. 2019.)
2. *Ladislav II. Arpadović*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=35063> (12. 6. 2019.)
3. *Stjepan IV. Arpadović*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=58171> (12. 6. 2019.)
4. *Križarski ratovi*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34092> (13. 6. 2019.)
5. *Zlatna bula Andrije II.*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67294> (13. 6. 2019.)
7. *Židovi*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67720> (14. 6. 2019.)